

УДК 89.65.5

Гнатюк Л.Р.¹,

канд. арх., доцент

Терлецька М.В.²,

Національний авіаційний університет, м. Київ

E-mail: tmvtmv1994@ukr.net

ЕСТЕТИКА ФОРМОТВОРЕННЯ САКРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Анотація: досліджено естетику формотворення сакрального простору шляхом аналізу досліджень естетики храмів різних епох. Розглянуто сакральне в просторі через естетичні категорії (міра, гармонія, прекрасне, цінність, краса, трагічне, піднесене, низьке). Представлено розвиток естетичного досвіду та естетична свідомість, які найбільш повно втілювалися в мистецтві, культових практиках, повсякденному житті. Дослідження проводилися з урахуванням пріоритетності в системі засобів організації та гармонізації об'єктів храмового простору. Визначено естетичну досконалість формотворення храмів. Проаналізовано співвідношення форми храму та загальноестетичної концепції відповідних періодів. Дослідження естетики формотворення сакрального простору безпосередньо пов'язаний з розумінням витоків буття й ментальності.

Ключові слова: церква, гармонія, сакральний простір, релігія, традиція, краса, доба, епоха.

Постановка проблеми. За умов сучасної історико-культурної ситуації важливого значення набуває дослідження естетики формотворення сакрального простору. Проблема сакрального – це не тільки питання релігієзнавства. Вона також стосується й гуманітарних та суспільних наук, зокрема естетики. Важливим чинником постановки проблеми є значимість дослідження сакрального через категорії естетичної теорії мистецтва. Аналіз сакрального простору з огляду системи

---

¹ © Гнатюк Л.Р.

² © Терлецька М.В.

естетичних категорій потребує систематизації та характеристики, а отже, звернення до традиції та релігійної свідомості різних епох. У контексті естетики дослідження формотворення сакрального простору є вкрай необхідним, бо він безпосередньо пов'язаний з розумінням витоків буття й ментальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Л.Т. Левчук, О.І.Онищенко дають загальну характеристику категорій естетики, художнього образу, форм, стилю, художнього методу, наводять опис основних функцій естетики [8]. А.П. Мардер розкриває основні аспекти естетичного сприйняття архітектурних споруд, їх пропорцій, форм, масштабів [9]. Гнатюк Л.Р. дає детальну характеристику суті сакральної архітектури [4, 5, 6], досліджують форми її естетичного освоєння та сприйняття, проводять аналіз архітектурного образу [9], а також Ю.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк [1] дають детальний аналіз багатовікового розвитку української архітектури, формування художнього образу, архітектурних форм, композиційної побудови споруд від найдавніших часів до наших днів [1]. Левчук Л.Т. дає детальний опис розвитку і становлення культури [7]. Глухова Т.С. розглядає архітектуру як вид естетичної діяльності, описує передумови становлення культури різних епох [3].

Формулювання цілей статті. Дослідження естетики формотворення сакрального простору через естетичні категорії.

Основна частина. Аналіз сакрального простору передбачає необхідність інтеграції досягнень різних наукових галузей у вирішенні питання естетики формотворення, таких як семіотика, семантика, морфологія. На даному етапі дослідження естетики в сакральному постає через аналіз формотворення храмового простору різних епох.

При дослідженні морфології храмів насамперед необхідно проаналізувати їх форми за візуальними ознаками, які безпосередньо залежать від таких об'єктивних характеристик, як величина, маса, масштаб, геометрія обрисів, пропорція, матеріал, з якого виготовлені основні елементи простору. Важливо зрозуміти ставлення людини до релігії в кожній з епох,

адже саме це є витокom розуміння естетичного ідеалу в кожній з них. Естетична досконалість форми храмів визначається передусім втіленням у ній стильових особливостей певного історичного відрізка часу, тенденцій формотворення, канонічних і національних традицій.

З урахуванням пріоритетності в системі засобів організації та гармонізації об'єктів храмового простору, взято окремі, обрані за різними типологічними особливостями та існуючі в різні відрізки часу, які можна вважати головними пам'ятками сакральної архітектури та проаналізовано з точки зору таких категорій естетики як: міра, гармонія, прекрасне, цінність, краса, трагічне, піднесене, низьке.

Естетичний досвід з давнини був притаманний людині і отримав своє первісне вираження в прото-естетичній практиці архаїчної людини - в перших спробах створення тих феноменів, які сьогодні ми відносимо до сфери мистецтва, в прагненні прикрасити своє життя, предмети практичного застосування. Надалі естетичний досвід і естетична свідомість найбільш повно втілювалися в мистецтві, культових практиках, повсякденному житті. Однак уже в стародавній Індії, Китаї, Греції стали з'являтися спеціальні трактати по мистецтву і філософські тексти, де естетичні проблеми піднімалися до рівня теоретичного осмислення [5].

Романський стиль. Київська Русь. Вирішальне значення в історичному розвитку держави відіграла реформа князя Володимира — запровадження християнства. Київським мислителям довелося створювати відповідні літературні форми, спираючись на народну історичну свідомість, на фольклор, який залишався язичницьким, з деякими деталями християнства. Це багато в чому визначило таку рису давньоруської культури, як потяг до філософського осмислення життя, мистецтва, творчої праці [1].

Другою причиною видозміни християнства на Русі було те, що християнська релігія прийшла у «готовому» вигляді. Вона насаджувалася владою, зустрічаючи тривалий опір мас населення, яке дотримувалося віри батьків і дідів. Княжа влада також часто підтримувала давні слов'янські традиції. Звідси

активна взаємодія християнства і язичництва. Поступово склався світоглядний синкретизм, відбулося злиття народної релігії та церковного християнства.

Початкова, багато в чому неусвідомлена, людська потреба пред'явлення в zenіті над храмом золотого яйця, з якого розгорнувся Всесвіт, і його ж як джерела життя — Сонця з животворящими променями, зумовила появу над куполом маленької, «нескінченно віддаленої» золоті кулі [1].

Першою християнською церквою Київської Русі стала Десятинна церква (Церква Різдва Пресвятої Богородиці Десятинна), в романському стилі, засновником якої був Володимир Великий (рис.4).

Рис.4. Десятинна церква

Десятинна церква — хрестовокупольний шестистовпний кам'яний храм, оздоблений мозаїками, фресками, різьбленими мармуровими плитами. Ікони, хрести та церковний посуд привезено з Корсуня. Окрім головного престолу, церква мала ще два приділи — святих Володимира та Миколая [1].

В Київській Русі людина постає такою, якій намагалися нав'язати чужі погляди, але вона ще залишалася вірна своїм традиціям, тож поки формувалися нові погляди, естетичним для неї є канонічне християнство.

Готика в Україні. В українські міста прибуває багато поселенців, переважно німців, які принесли в архітектуру, нові стильові форми готики. Однією з відмін її, характерною саме для європейського терену, було цегляно-кам'яне будівництво: муровані з червоної цегли стіни були тлом для білокам'яних

різьблених порталів, віконних брам. Серед культових споруд переважали католицькі костели. Вирішальну роль у формуванні нового стилю відіграв Львівський кафедральний костел (рис.6).

Об'ємну композицію костелу створено завдяки двом головним складовим: вівтарній частині та молитовній залі. Вівтарна частина у плані прямокутна, витягнута, з полігональним закінченням зі сходу. Вона об'єднує три прямокутні травеї, орієнтована в поперечному напрямку, та одну п'ятикутну. Кожний з них відповідає окреме склепіння. Ззовні між пряслами встановлено контрфорси. У поперечному розрізі ширина й висота співвідносяться як 1:2,5. Таке пропорційне розв'язання обумовлює і структуру фасадів [5].

Естетика для українців в період готики поставала новою, привнесеною з поглядів європейців.

Рис.6. Львівський Кафедральний собор

Ренесанс в Україні. У Львові в резиденції архієпископів Григорій Сяноцький заклав перший на теренах Корони гуманістичний гурток, звідки поширювались ідеї Відродження, тому на теренах України ренесанс найбільше представлений у Львові. У місті збережено значну кількість сакральних будівель [1]. Петро Італієць також започаткував сакральне будівництво, звівши третю будівлю Успенської церкви (1547-1559рр.) — першої на теренах України (рис.8). Український ренесанс успадкував естетичні погляди з європейського.

Рис.8. Успенська церква, Львів

Бароко в Україні. Бароковим спорудам притаманні нагромадження оздоблення, декоративність, грандіозність. Ці особливості бароко в українських землях втілювалися своєрідно. Більшість церков, як і раніше, на території України будували з дерева. Проте тепер дерев'яне будівництво розвивалося у взаємозв'язку з мурованим. І муровані, і дерев'яні храми зводили за тими самими традиціями, в основі яких лежала тридільна планувальна структура [1].

Софійський собор

Софійський собор. Мозаїка «Оранта»

Софійський собор. Мозаїки

Рис.10. Софійський собор, Київ

За І. Мазепа барокових рис набули споруджені за часів Київської Русі собори - Софійський (рис.10) та Михайлівський Золотоверхий, які було відновлено за сприяння гетьмана. Перебудовано в стилі бароко й Успенський собор та Троїцьку надбрамну церкву Печерської лаври.

Людина епохи бароко в Україні сприймала естетику європейського, але привносила в неї свої традиційні погляди.

Класицизм в Україні. Історично православна Україна була пов'язана з Російською імперією. Прискорення розвитку культури відбулося в Російській імперії в короткому терміні існування бароко і ще коротшому рококо і довгому розвитку класицизму, більш притаманному монархічним державам зі значною централізацією влади. А тому естетика класицизму була поширена і на тодішні імперські провінції.

Архітектура першого етапу відзначається переходом від бароко до класицизму, пошуками нових засобів художньої виразності, й новим підходом до ансамблевої забудови. За часів класицизму набуває значення відкритий характер композиції ансамблів площ, вулиць і окремих комплексів. Основним досягненням другого етапу було створення великих ансамблів, а в архітектурі – застосування декоративного мистецтва для втілення значних художніх задумів [1].

На третьому етапі поширилося багатопверхове будівництво, зростали промислові підприємства, учбові заклади. Занепад класицизму виявився також у відході від творчого розуміння й використання форм античності у пануванні канонів, у прояві еkleктизму [4]. Один з зразків храму – Церква Різдва Христового (рис.12), була побудована за проектом архітектора А.І. Меленського. Вона має незвичайне планування: основний обсяг храму являє собою восьмигранник, до якого зі східного боку прилягає напівкругла апсида, а з західної – струнка, прямокутна в плані дзвіниця. Класичні погляди в Україні також підпорядковувалися канонам античної краси.

Церква Різдва
Христового,
сучасність

Церква
Різдва
Христового

Церква Різдва
Христового,
вигляд спереду

Церква Різдва
Христового
ввечері

Рис.12. Церква Різдва Христового

Український архітектурний модерн (УАМ). УАМ розповсюджений по всій території де живуть українці. В Радянському Союзі УАМ поставав, як націоналістичний і занепадницький – в ранньому етапі, а в пізньому просто замовчувався [1]. В основі УАМ лежать народні традиції хатнього і церковного будівництва і досягнення української професійної архітектури і перш за все барокової. В основу нового стилю лягла схема п'ятичастинної української хати. До рис стилю належать шестикутні вікна (а також прямокутні великі і напів-коло), такої ж форми портали, вальмові (шатрові), наметові з заломленням дахи, башти, лоджеві фронтони, трицентрові арки, піддашки, кручені колонки, кольорова майоліка, мансарди і псевдо-мансарди, орнамент – рослинний і геометричний, барокові мотиви [1]. Одним з прикладів УАМ є Покровська церква в селі Плішивці (рис.14).

Рис.14. Покровська церква в с.Плішівці

Висновки. Формотворення простору у храмовій будівлі відповідає загальній концепції, яка панувала в певний відрізок часу. Форму храму можна назвати активним цілим, як єдність її геометричної форми, текстури та кольору. Зразки сакральної архітектури наділені властивостями та якостями високоорганізованої форми: є цілісними, елементи супідрядні між собою, урівноважені, єдині за характером, композицією, співмасштабні. В кожній з епох естетика постає різною в залежності від естетичних смаків своєї епохи.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним є подальше детальне дослідження естетики формотворення сакрального простору різних релігій та конфесій.

Література

1. *Асеев Ю.С.* Історія української архітектури / Ю.С. Асеев, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк — К.: Техніка, 2003. — С.312-472.
2. *Бичков В.В.* Мала історія візантійської естетики / В.В. Бичков — К.: Аллас, 1991. — С.64-75.
3. *Глухова Т.С.* Архітектура як вид естетичної діяльності і особливий спосіб проектного мислення (1991-2003 рр.): дис. ... канд. арх. наук: 10.01.09 / Глухова Тетяна Сергіївна — К., 2004. — С.45-60.
4. *Гнатюк Л.Р.* Архітектурно-просторова організація сакральних комплексів: дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Гнатюк Лілія Романівна. - К., 2010. - 340 с.
5. *Гнатюк Л.* Просторові виміри в українському сакральному мистецтві // Технічна естетика і дизайн. Міжвідомчий наук.-техн. збірник. – Вип. 9. – К.: 2011. – С. 66-72.
6. *Гнатюк Л.* Засадничі риси формотворення естетичного середовища української архітектури Х-XXI ст. / Гнатюк Л., Г.О. Шишлакова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Науково-технічний збірник. – Вип. 28. – К.: КНУБА, 2011. – С. 45-51.
7. *Левчук Л.Т.* Історія світової культури / Л.Т. Левчук — К.: Вища школа, 1994. — С.38-45.

8. Левчук Л.Т., Основы эстетики / Л.Т. Левчук, О.И. Онищенко — К.: Вища шк., 1997.— С.35-47.
9. Мардер А.П. Эстетика архитектуры / А.П. Мардер — М.: Стройиздат., 1988. — С.120-165.
10. Мартынов Ф.Т. Философия, эстетика, архитектура — Екатеринбург: Архитектон, 1998. — С.312-346.

Аннотация

Гнатюк Л.Р., Терлецкая М.В. Эстетика формообразования сакрального пространства. Исследовано эстетику формообразования сакрального пространства путем анализа исследований эстетики храмов разных эпох. Рассмотрены сакральное в пространстве из-за эстетических категории (мера, гармония, прекрасное, ценность, красота, трагическое, возвышенное, низкое). Представлено развитие эстетического опыта и эстетическое сознание, наиболее полно воплощались в искусстве, культовых практиках, повседневной жизни. Исследования проводились с учетом приоритетности в системе средств организации и гармонизации объектов храмового пространства. Определены эстетическое совершенство формообразования храмов. Проанализировано соотношение формы храма и общеэстетического концепции соответствующих периодов. Исследование эстетики формообразования сакрального пространства непосредственно связан с пониманием истоков бытия и ментальности.

Ключевые слова: церковь, гармония, сакральное пространство, религия, традиция, красота, доба, эпоха.

Abstract

Gnatiuk L.R., Terletskaia M.V. The aesthetics of the formation of the sacred space. The aesthetics of the formation of the sacred space through the analysis of the research of the aesthetics of temples of different eras is researched. Considered sacred in space through aesthetic categories (measure, harmony, beautiful, value, beauty, tragic, sublime, low). The development of aesthetic experience and aesthetic consciousness are presented, which are most fully embodied in art, religious practices, everyday life. The research was conducted taking into account the priority in the system of means of organization and harmonization of temple space objects. The aesthetic perfection of the formation of temples is determined. The relationship between the form of the temple and the general aesthetic concept of the corresponding periods is analyzed. The study of the aesthetics of the formation of the sacred space is directly related to the understanding of the origins of being and mentality.

Keywords: church, harmony, sacred space, religion, tradition, beauty, era.

Стаття надійшла в редакцію 20.03.2017 р.